

VIJFENNEGENTIG JAAR EGYPTOLOGIE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

JACOBUS VAN DIJK

In het jaar 2013 viel na bijna een eeuw het doek voor de Egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tijd om stil te staan bij een rijke traditie, waaraan nu door een fatale combinatie van bezuinigingsdrift en kortzichtigheid een eind is gekomen. Men kent helaas ook in Groningen van alles de prijs, maar van niets meer de waarde.

De studie van het Oude Nabije Oosten, waaronder de Assyriologie en de Egyptologie, was in Nederland en elders in de Westerse wereld van oorsprong nauw verbonden met de theologie, met name de Bijbelwetenschap. De studie van het oude Egypte was als het ware een bijproduct van en een hulpwetenschap voor de bestudering van het Oude Testament. Dat was in Groningen niet anders. Zo was er in het begin van de 19e eeuw de Groningse predikant en oudheidkundige Nicolaus Westendorp (~~afb. 1~~), die in 1836 een verhandeling schreef onder de titel *Eenige der gedane ontdekkingen in Egypte, aangewend tot opheldering en staving van de gebeurtenissen, door sommigen der heilige schrijvers van het Oude Testament te boek gesteld*. Westendorp richtte in 1820 het oudheidkundig tijdschrift *Antiquiteiten* op, dat hij aanvankelijk alleen, en daarna samen met de eerste

Afb. 1 ~~Nicolaus Westendorp (1773-1836)~~
Petrus van Limburg Brouwer (1795-1847)

hoogleraar Archeologie in Nederland en eerste directeur van het latere Rijksmuseum van Oudheden, Caspar Reuvens uitgaf. Een vroeg voorbeeld van Gronings-Leidse samenwerking dus.

Ook binnen de universiteit was er een dergelijke belangstelling, zoals blijkt uit de geschriften van de hoogleraar theologie Petrus Hofstede de Groot. Deze hield in 1842 een destijds zeer populaire serie *Voorlezingen over de opvoeding des mensheids door God tot de komst van Jezus Christus* die in 1846 werden gepubliceerd. De negende voordracht behelsde een opstel over “de geheele Egyptische beschaving en denkwijze” omdat “van Egypte uit niet weinig licht is opgegaan over de boeken van Mozes en andere geschriften des Ouden Verbonds”. Maar ook vanuit de klassieke talen was er in die tijd belangstelling voor het oude Egypte, zij het dat ook deze zich vooral op de Egyptische godsdienst richtte. Zo schreef de Groningse literator en hoogleraar klassieke filologie Petrus van Limburg Brouwer in 1828 *Gedachten over het verband tusschen de godsdienstige en zedelijke beschaving der Egyptenaren*. In dit boek worden nog uitsluitend klassieke bronnen aangehaald en het was dan ook in sommige opzichten eigenlijk bij verschijnen al achterhaald, zoals de auteur zelf impliciet toegeeft in zijn Voorrede:

Hetgeen wij van Egypte kunnen weten, moeten wij meest uit Grieksche schrijvers, en, voor zoo ver ons dit mogelijk is, uit de, tot nog toe, grootendeels slechts door hunne afbeeldingen, tot ons sprekende, gedenkteekenen putten. Dat wij de hieroglyphen niet anders, dan met behulp van Young en Champollion, lezen kunnen, zal men niet wel als eene reden kunnen opgeven, om ons onbevoegd te verklaren, onze denkbeelden over de Egyptische oudheid mede te deelen.

In 1822 was Jean-François Champollion er immers in geslaagd het hiërogliefenschrift te ontcijferen en diens *Précis du système hiéroglyphique* was in 1824 gepubliceerd, maar vier jaar later verhinderde dat Van Limburg Brouwer, “misschien in een’ al te goeden dunk van mij zelven”, niet zijn boek te publiceren. In 1830 revancheerde hij zich met *Iets over de nasporingen van Champollion den jongere ten opzichte van de Egyptische godenleer*.

De geschiedenis van de Egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen begint echter pas werkelijk met de benoeming van Gerardus van der Leeuw (afb. 2) tot hoogleraar godsdienstgeschiedenis in 1918. Van der Leeuw was een leerling van W.B. Kristensen in Leiden en had zich verder in de Egyptologie bekwaamd bij Erman en Möller in Berlijn en bij Sethe in Leipzig. In 1916 was hij bij Kristensen gepromoveerd op een proefschrift over *Godsvoorstellingen in de oud-Aegyptische Pyramidetexten*. Ook daarna

Afb. 2. Gerardus van der Leeuw (1890–1950)

publiceerde hij nog regelmatig over Egyptologische onderwerpen, waaronder in 1927 een boek over *Achnaton. Een religieuze en aesthetische revolutie in de veertiende eeuw voor Christus*. Internationale faam verwierf hij door zijn *Phänomenologie der Religion* (1933), dat vele herdrukken beleefde en in verscheidene vertalingen verscheen. Sinds 1926 was Van der Leeuw ook officieel hoogleraar Egyptische Taal- en Letterkunde, en deze combinatie zou voor zijn opvolgers worden gehandhaafd. Bij zijn 25-jarig ambtsjubileum werd hem bij wijze van Festschrift een fraai gebonden bibliografie van zijn geschriften aangeboden die ruim honderd pagina's omvat. Het merendeel daarvan heeft geen betrekking op Egypte; Van der Leeuw schreef over een breed scala van onderwerpen, bijv. ook over Bach — hij was voorzitter van de Nederlandsche Bachvereeniging — en hij was bovendien korte tijd minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in het kabinet Schermerhorn-Drees (1945/46).

Na de dood van Van der Leeuw in 1950 was de leerstoel Egyptische Taal- en Letterkunde korte tijd vacant; de colleges Egyptisch werden in die tijd waargenomen door Hans Hospers, in 1948 benoemd tot hoogleraar Semitische talen en archeologie van het Nabije Oosten. Hospers was een polyglot wiens grote belangstelling voor algemene linguïstiek zich ook

uitstrekke tot het Egyptisch, waarin hij zich als aankomend student in Utrecht had bekwaamd. In 1952 werd dan een opvolger van Van der Leeuw benoemd in de persoon van Theo van Baaren (afb. 3) die, net als Hospers, Egyptisch had geleerd bij Hendrik Obbink in Utrecht (die zelf Egyptologie had gestudeerd bij Van der Leeuw). Ook Van Baaren had een dubbele leeropdracht. Hij heeft helaas maar weinig over Egypte gepubliceerd, maar zijn boek over de Egyptische religie uit 1963, *Mensen tussen Nijl en Zon*, is nog altijd zeer leesbaar. Natuurlijk is het inmiddels in sommige opzichten verouderd, maar men kan er meer inzicht in de Egyptische religie uit verwerven dan uit menig ander boek over dit onderwerp. Ook de beredeneerde bibliografie achter in het boek is nog altijd zeer de moeite waard. Behalve wetenschapper was Van Baaren ook dichter en beeldend kunstenaar (hij werd vooral bekend door zijn surrealistische collages) en een groot verzamelaar van ethnografica. Tot zijn Groningse vriendenkring behoorde Willem Frederik Hermans, en in diens satire op de Groningse universiteit *Onder Professoren* (1975) komt hij voor als Professor Stavinga, die “in zijn eigen salonnetje” de grondslag legde voor de “verbluffende” verzameling van de theologische faculteit. Die omvatte bijvoorbeeld “een schitterende collectie antieke brilmonturen” en een “peperdure verzame-

Afb. 3. Theo van Baaren (1912–1989)

ling oude strijkijzers”, maar ook “Egyptische mummies, opgezette Maori’s, boomerangs (...), peniskokers, totempalen en papoeahuizen”. Stavinga was “een schat van een man, maar hij had nog nooit van zijn leven een pyramide, Maori, eskimo, papoea of zelfs maar de Sint Bavo kerk in Haarlem gezien” en had “dat allemaal op de rommelmarkt verzameld en per correspondentie”. Van Baarens ethnografische collectie, die ruim 2000 objecten (zij het geen brillen of strijkijzers) omvatte, vormde in 1978 de basis van het Volkenkundig Museum ‘Gerardus van der Leeuw’, waarin ook de Egyptische en Voor-Aziatische collectie van de Universiteit werd ondergebracht.

Deze collectie bestond oorspronkelijk uit enkele bescheiden privé-verzamelingen van o.a. Franz (de Liagre) Böhl, de stichter van de zgn. Semitische Werkkamer (1925) van de Universiteit, en van de beroemde Nederlandse archeoloog Albert Egges van Giffen en werd al snel aangevuld met een langdurig bruikleen van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Daaronder bevond zich ook de fameuze mummie ‘Janus’, ook wel bekend als ‘het Spook van het Academieggebouw’. Deze (anonieme) mummie was in 1826 samen met een stel sarcofagen van een vrouw genaamd Taditnebwy vanuit Alexandrië naar Leiden verscheept en het geheel werd een eeuw later per vrachtauto naar Groningen vervoerd. Daar werden mummie en kisten samen met de andere Egyptische antiquiteiten gehuisvest in een nauwe pijpela op de bovenste verdieping van het Academieggebouw, die tevens de toegang vormde tot het balkon van de aula. Tijdens de 33 jaar dat de mummie daar verbleef trok hij altijd veel bekijks, met name van studenten die te laat kwamen bij academische plechtigheden en dan langs de mummie moesten sluipen om vanaf het balkon alsnog aan de ceremonie te kunnen deelnemen. Het waren ook studenten die de mummie de bijnaam Janus gaven, in weerwil van de associatie met sarcofagen van een vrouwspersoon. Dat verband leidde er toe dat de mummie in de populaire verbeelding ook wel als een Egyptische prinses werd bestempeld. In 1965 werd de collectie verhuisd naar het nieuwe instituut aan de Oude Boteringstraat 43 (afb. 4), waar de grotere stukken in vitrines in de grote collegezaal en de kleine objecten in wandvitrines in de Egyptologenkamer boven werden tentoongesteld. In december 1973 werd de mummie op instigatie van Theo Falke, een röntgenoloog die in Groningen ook Egyptologie had gestudeerd, in het Academisch Ziekenhuis aan een röntgenonderzoek onderworpen. Daarbij kwam onomstotelijk vast te staan dat het om de mummie van een man ging — exit de Egyptische ‘prinses’. In de jaren 1998–2002 ging Janus nog driemaal naar het ziekenhuis, ditmaal om in een CT-scanner onderzocht te worden. Dit project was het geesteskind van een andere oud-student, Bert

Afb. 4. Het Instituut aan de Oude Boteringstraat 43 (1977). Foto Hans Crane.

Korendijk, die het ook voor elkaar kreeg dat er in Engeland van het gezicht van de mummie een drie-dimensionale reconstructie werd gemaakt.

Van Baaren's leerling Herman te Velde, die ook enige tijd bij Helmut Jacobsohn in Marburg had gestudeerd, promoveerde in 1967 op een proefschrift over de Egyptische god Seth, *Seth, God of Confusion*, een boek dat sindsdien geldt als een klassieker en als een van de beste godenmonografieën van ons vak, die dan ook nog steeds veelvuldig geciteerd wordt. In 1970 werd Te Velde benoemd tot lector Egyptische Taal- en Letterkunde en dit lectoraat werd enkele jaren later omgezet in een hoogleraarschap. Deze leerstoel was ondergebracht bij de Letterenfaculteit, bij het nieuw opgerichte Instituut voor Egyptologie aan de Oude Boteringstraat. Daarnaast gaf Te Velde colleges over de oud-Egyptische religie aan de Theologische Faculteit, zodat ook hier de traditie van Van der Leeuw werd voortgezet. Hij nam ook deel aan veldwerk in Egypte, o.a. in de Montoe-tempel in Noord-Karnak met Jean Jacquet (IFAO; afb. 5), in de graven van Bakenchonsoe en Nebwenenef in Dra Abu'l-Naga op de Thebaanse westoever met Lanny Bell en later

in de Tempel van de godin Moet in Zuid-Karnak met het Brooklyn Museum o.l.v. Richard Fazzini.

De jaren '70 waren gouden tijden voor de Groningse Egyptologie, waarin de *was*-scepters en de *djed*-zuilen tot in de hemel leken te groeien. Natuurlijk waren de aantallen hoofdvakstudenten nooit groot, maar er was een ruim aanbod van colleges zowel op taalkundig als op cultuur- en godsdiensthistorisch terrein. De colleges Koptisch werden verzorgd door Gerard Luttkhuizen, hoogleraar vroeg-christelijke letterkunde. Voor specialistische vakken zoals het Demotisch kon op kosten van de universiteit naar Leiden worden gereisd. In werkgroepen werden nieuwe boeken en artikelen besproken en bezoeken aan musea en tentoonstellingen voorbereid. Er waren vrijwel jaarlijks excursies naar Egyptische musea in heel Europa die

Afb. 5. Herman te Velde inventariseert de graffiti op de buitenmuur van de Tempel van Montoe in Noord-Karnak (1969).

ruimhartig door de universiteit gesubsidieerd werden. In het Louvre in Parijs werden wij ontvangen door Jacques Vandier, in wiens bureau de stoel van Jean-François Champollion stond, waarin Te Velde mocht zitten. Reizen naar Londen, Oxford en Cambridge, naar Hannover, Hildesheim, West- en Oost-Berlijn, en naar Turijn, Bologna en Florence volgden, met als klap op de vuurpijl een studiereis naar Egypte in februari 1979, waarbij behalve de gangbare monumenten ook diverse opgravingen in de Delta en elders werden bezocht. Ook de jaarlijkse Nederlandse (inmiddels: Nederlands-Vlaamse) Egyptologendag werd met enige regelmaat in Groningen gehouden, de eerste keer in 1976. Het gezelschap was destijds nog zo klein dat de dag in het piepkleine Middeleeuwse kerkje van Fransum kon worden gehouden (afb. 6).

In 1983 werd de Groningse Egyptologie het slachtoffer van de zgn. TVC-operatie. Deze door het eerste kabinet Lubbers doorgevoerde ‘Taakverdeling en Concentratie’ beoogde een sanering van kleine, onrendabel geachte studierichtingen, waaronder de zgn. Kleine Letteren, die overigens alleen klein zijn qua aantallen studenten, maar juist groot wat betreft de geografische spreiding en de tijdvakken die ze omspannen. Besloten werd dat de Egyptologie voortaan zou worden geconcentreerd aan de Leidse universiteit; de voorzieningen in Amsterdam, Utrecht en Groningen moesten op den duur sluiten. Ook voor Groningen betekende dat dat wij vanaf het studiejaar 1984 geen nieuwe hoofdvakstudenten meer mochten aannemen. De Egyptologie werd gereduceerd tot een bijvakvoorziening, die ‘administratief’ werd ondergebracht bij de vakgroep Talen en Culturen van het Midden-Oosten. Voor deze formule werd gekozen omdat de leiding van deze vakgroep vreesde dat de toevoeging van de Egyptologie aan TCMO ten koste zou gaan van de eigen formatie. De TVC-operatie betekende nog niet het onmiddellijke einde van de Egyptologie in Groningen: de studieduur was destijds nog zes jaar en eenmaal begonnen studenten konden hun studie nog in Groningen afronden. Ook daarna hield de Egyptologie het hoofd nog een tijdlang boven water, al waren er nu alleen nog bijvakstudenten die naast hun hoofdvakstudie als bijv. geschiedenis, kunstgeschiedenis of archeologie colleges Egyptisch volgden en aan werkgroepen deelnamen, soms buiten het officiële curriculum om. Ook de hoorcolleges Egyptische religie voor studenten godsdienstwetenschap in de theologische faculteit werden als vanouds voortgezet. In 1988 verhuisden de Semitisten en de Egyptologen naar het Harmonie-complex waarin de Letterenfaculteit gehuisvest was. Het pand aan de Oude Boteringestraat werd verkocht en verbouwd tot een luxueus hotel. De werkkamer van de Egyptologen is nu de bruidssuite.

Afb. 6. Deelnemers aan de Nederlandse Egyptologendag in Fransum (Gr.), 1976. Van links naar rechts: Jaap van Dijk, Bert Garthoff, Piet Wiersema (†), Gerard Lutikhuizen, René van Walsem, Theo Falke, Hans Schneider, Matthieu Heerma van Voss (†), Sven Vleeming, Louis Zonhoven, Koos Janssen (†), Cees Blokhuys (†), Adolf Klasens (†), Michel Muszynski (†), Jan Broekhuis, Willem van Haarlem, Hildo van Es, Henk Milde, Mieke Ingen Housz-Coenradi (†), Joris Borghouts, Dirk van der Plas, Rob Demarée. Geheel rechts twee dames van de catering van de RUG. De foto werd gemaakt door Herman te Velde, die er daardoor zelf helaas niet opstaat.

Het emeritaat van Te Velde in 1997 vormde voor de Letterenfaculteit een welkome aanleiding de resterende voorziening voor de Egyptologie geheel op te heffen. Het ergste werd vooralsnog voorkomen door ingrijpen van het College van Bestuur en de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap; de schrijver van deze regels, in 1975 begonnen als student-assistent van Te Velde, later diens wetenschappelijk medewerker, werd overgeplaatst naar deze faculteit, waarbij nadrukkelijk werd aangetekend dat het de bedoeling was daarmee “de Egyptologie voor de Universiteit te behouden”. Helaas keerde de tijdgeest zich ook bij deze, in eerste instantie als veilige haven beschouwde moederfaculteit van de Egyptologie in Groningen tegen oude godsdiensten als de Egyptische, waarvan kennis voor studenten godsdienstwetenschap niet meer als noodzakelijk werd beschouwd. Het vak werd uit het curriculum geschrapt en schrijver dezes werd met ingang van 1 mei 2013 met vervroegd pensioen gestuurd. Zijn onderzoeksprojecten, die voortvloeiden uit deelname aan opgravingen in de Nieuwe Rijks-necropool van Saqqara (Egypt Exploration Society en RMO), de tempel van Moet in Karnak (Brooklyn Museum), en het graf van Horemheb in het Dal der Koningen (Cambridge), waren altijd grotendeels buiten de universiteit om gefinancierd en kunnen daarom gelukkig worden voortgezet.

Al in 2003 had de Universiteit het onheilspellende besluit genomen het Volkenkundig Museum op te heffen. Een deel van de collectie, waarvan het leeuwendeel in 1968 door Van Baaren aan de Universiteit was geschonken op voorwaarde dat zij voor wetenschappelijk onderzoek beschikbaar en voor het publiek toegankelijk zou zijn, werd over diverse volkenkundige musea in Nederland verspreid en de rest, inclusief de eigen Egyptische verzameling, werd in een depot buiten de stad opgeslagen. De bruikleen-collectie van het RMO ging na ruim 75 jaar terug naar Leiden. Alleen de mummie Janus, die zo nauw met de geschiedenis van de universiteit verweven was geraakt, kwam na een broodnodige restauratie terug naar Groningen en is nu tentoongesteld in het Universiteitsmuseum, waar hij, ontdaan van zijn context, een verweerde indruk maakt.

Hoewel het welbeschouwd een wonder mag heten dat de Egyptologie in Groningen haar voortbestaan na de TVC-operatie nog 30 jaar heeft weten te rekken, is er dan nu toch definitief een eind gekomen aan 95 jaar Egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Definitief, want het lijkt helaas niet waarschijnlijk dat wat eenmaal is afgebroken de komende decennia weer zal worden opgebouwd. Zoals Luceberts ‘zeer oude’ zingt: “alles van waarde is weerloos” — zelfs bij de geesteswetenschappen in Groningen.

Literatuur

- Arnoldus-Schröder, V. (ed.), 1998. *The Collection Van Baaren / The Power of Joy*. Groningen, Volkenkundig Museum 'Gerardus van der Leeuw' / University of Groningen.
- Hospers, J.H., 1971. "Een beknopt overzicht van de geschiedenis van de beoefening der Semitistiek en der Aegyptologie aan de R.U. te Groningen", in: *Babbels. Toespraken over en uit het Egyptologisch Instituut en het Instituut voor Semitistiek en Archeologie van het Nabije Oosten der Rijksuniversiteit Groningen, gehouden op 7 mei 1971 ter gelegenheid van de opening van de vernieuwde en vergrootte instituten*, 5–12. Groningen.
- Kaper, O.E., 2014. "De geschiedenis van de egyptologie aan Nederlandse universiteiten", in: O.E. Kaper en J.G. Dercksen (red.), *Waar de geschiedenis begon. Nederlandse onderzoekers in de ban van spijkerschrift, hiërogliefen en aardewerk. Uitgave naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1939–2014*, 39–61. Leiden, NINO.
- Korendijk, B., 2014. *In de ban van mummie Janus*. Groningen, Barkhuis & Universiteitsmuseum.
- Velde, H. te, 1993. "Het verhaal van de Groninger mummie", in: *De horizon van het Westen. De dodencultus in het oude Egypte. Uitgave bij de Egyptische collectie in het Volkenkundig Museum 'Gerardus van der Leeuw' te Groningen*, 75–77. Groningen.
- Velde, H. te, 1973. "Egyptologisch veldwerk van de Universiteit van Pennsylvania te Dra Aboe'l Naga", *Phœnix* 19 (1973), 219–230.
- Wijngaarden, W.D. van, 1935. *Van Heurnius tot Boeser. Drie eeuwen Egyptologie in Nederland (1620–1935)*. MVEOL 2. Leiden.

ERRATUM

Het op blz. 35 afb. 1 getoonde portret stelt niet, zoals abusievelijk vermeld, Nicolaus Westendorp (1773–1836) voor, maar de in de volgende alinea genoemde Petrus van Limburg Brouwer (1795–1847).